ЗМІСТ

ВСТУПНЕ СЛОВО

Білий Л.Г., директор Хмельницького інституту МАУП……	3
Високопреосвященнійший Антоній, Митрополит Хмельницький і Шепетівський…….	5
ДОПОВІДІ	
Олійник М.П. До питання про характер Хмельниччини 1648-1657 років…….**.....**	7
Ільїнський В.М. Феномен козацької культури……..….	9
Ковальчук О.Л. Геополітичні стратегії Богдана Хмельницького……	16
Кньовець С. Релігійні мотиви у визвольній війні під проводом Богдана Хмельницького…….	26
Хащевич О. Гетьман Богдан Хмельницький – людина, що створила епоху……..…	30
Причишин С. Запорука збереження православ'я на Поділлі в першій половині XVII ст. – духовна єдність кліру, церковних братств і козацтва……..	37
Юхимович А.Л. Козацтво – феномен української історії та державотворення……...	45
Парандій В.О., Барабаш О.П. Козацька педагогіка – основа національно-патріотичного виховання молоді……..…	51
ДОДАТКИ	
Указ Президента України 78/2008 від 01.02.2008 р……..….	63
Указ Президента України 378/2007 від 04.05.2007 р……	65
Положення про Раду Українського козацтва……	67

2. Плохій С. Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. – К., 2005. – С. 119.
3. Рибаков Д. // Гетьман Богдан Хмельницький. До 350-річниці з моменту смерті присвячується. // Дзеркало тижня № 31 (660) 24 - 31 серпня 2007. – С. 4-5.
4. Липинський В. Участь шляхти у великому українському повстанні під проводом гетьмана Богдана Хмельницького. – Філадельфія, 1980. – С.97.
5. Брехуненко В. Московська експансія і Переяславська рада 1654 року. – К., 2005. – С.215.
6. Когут З. Коріння ідентичності: студії ранньомодерної та модерної історії УВкраїни. – К., 2004. – С.26.
7. Яковенко. Вказана праця. – С. 314.

Сергій Причишин
Протоієрей Української Православної Церкви,
викладач Хмельницького інституту МАУП

ЗАПОРУКА ЗБЕРЕЖЕННЯ ПРАВОСЛАВ'Я НА ПОДІЛЛІ В ПЕРШИЙ ПОЛОВИНІ 17 СТ. – ДУХОВНА ЄДНІСТЬ КЛІРУ, ЦЕРКОВНИХ БРАТСТВ І КОЗАЦТВА

Певну відстань у часі від початку Берестейської Унії 1596 р., аж до сер. 17 ст. в повній мірі можна назвати благодатним для Православної Церкви на Поділлі. За цей період практично не спостерігається випадків пригноблення, переслідування за вірність Православ'ю, не спостерігається прямого й відкритого обмеження його сповідників на Поділлі.

Тому відносно сусідньої Галичини, Подолія була у набагато кращих умовах, оскільки вже тоді, у 1609 р., православні львів'яни даремно зверталися до короля і сейму із проханням про дозвіл їм мати: "особое свое руское право и цехи и уживания обходов месцких, яко в Каменце – Подольском народу рускому", де руські, майже винятково православні, мали свій, особливий від польського магістрат і суд [3, с. 35]. В цей час був тільки один випадок, коли декілька подільських православних священиків відкрито заявили щодо прийняття унії. Це мало місце у 1620р. в Шаргороді, при володінні католика-магната Замойського. Але розгніване зрадою своїх пастирів, православне населення Царгорода, за допомогою козаків, які

проходили через місто, позбавилися від зрадників Матері Церкви [2, с.167-168]. Свідчення істориків безсумнівно говорять про те, що Поділля у першій половині 17 ст. майже зовсім не знало унії. Православ'я ж, навпаки, жило своїм повноцінним життям: засновуються нові монастирі, будуються церкви, з'являються церковні братства та нові православні школи тощо. Отже, були якісь особливі умови, в яких знаходилося тоді Поділля та які зовсім не сприяли у ній у той час появі й розповсюдженню унії [1, с. 43].

Тому, першою (якщо не головною) такою умовою треба назвати той факт, що Подолія в цей період у церковному відношенні керувалася львівськими єпископами, палкими та діяльними поборниками істини Православ'я .

В той ж час, Східне Поділля – Брацлавщина, в 1620 р. виходить з-під омофору львівських архіпастирів, але попадає під відання київських православних митрополитів, не менш відданих Матері Церкві. Саме спадковість активних захисників прадідівської віри народу мала дуже велике значення для збереження Православ'я на Поділлі.

Тому слід зупинитися на діяннях трьох послідовно змінюючих один одного львівських православних ієрархів: Гедеона Балабана, Ієремії Тисаровського і Арсенія Желобірського, які віддано й жертовно обороняли свою єпархію від уніатської експансії.

Перший з них – преосвященний Гедеон Балабан був дуже незвичайною постаттю, виділяючись серед сучасників розумом, освіченістю і міцним, деколи властолюбним характером. Історії відомий факт його діяльній участі у підготовці унії з Римом, але активне неприйняття її у наступній діяльності у якійсь мірі виправдовує преосвященного Гедеона в очах сучасників і майбутніх поколінь. При цьому слід звернути увагу на обставини, що підштовхнули шукати Гедеона унії з Римом не як мети, а скоріше, як певного засобу. Як відомо, Гедеон мав довгу суперечку зі львівським православним братством. Не вникаючи у причини цієї суперечки, відомо, що на боці братства був Константинопольський патріарх, а пізніше київський Митрополит, що спонукало властолюбного Гедеона, у пориві гніву, звернутися до латинського архієпископа з заявою про своє бажання порвати з Вселенським Патріархом. Проте, варто лише було львівському братству владнати конфлікт із Владикою, як останній зовсім забувши про свої уніатські плани, прилюдно оголошує про неприйняття унії. Така швидка переміна симпатій не повинна нікого дивувати: очевидно, що, з одного боку,

він ніколи серйозно не співчував унії, а, з іншого боку, не міг не бачити, яка серйозна опозиція піднімалася навколо напроти унії. Навряд чи з прийняттям унії він вигравав що-небудь, промінявши свою підлеглість православному митрополиту на уніатського. До того ж і братство, залишаючись православним, спершись на співчуття народу, назавжди могло вислизнути з-під його влади. Відтак, розсудливість Гедеона не виявилася даремною. Так у 1597 р., отримавши звання Екзарха Вселенського Константинопольського патріаршого престолу, Гедеон Балабан виявився ярим захисником Православ'я у всій південно- західній Україні. На нього тепер ліг подвійний обов'язок: відстоювати Православну Церкву від уніатів, та надавати внутрішньому її організму повнокров'я, сили та живучості – в край необхідних їй для підтримки вірності Православ'ю.

Вже в якості Патріаршого екзарха Константинополя, Гедеон на прохання православних освячував нові церкви, видавав антимінси, ставив священиків на всі православні парафії, де б вони не були. Таке становище речей не раз викликало гнів уніатських біскупів, в чиїх єпархіях священнодіяв Гедеон. Вже у 1605 р. уніатський митрополит-зрадник Іпатій Поцей, скаржився Сигізмунду III, що Гедеон Балабан присвоїв собі незвичайне звання Екзарха і відправляє єпископські діяння не тільки у своїй єпархії, але й в інших – Володимирській, Луцькій, Холмський, Пінській, всюди ставлячи архімандритів, ігуменів, священиків і дияконів, освячує церкви, прилюдно проклинає митрополита та інших владик, які прийняли унію [4, с. 371].

Зрозуміло, що у своїй власній єпархії Гедеон діяв ще рішучіше. Немалу послугу Православ'ю у південно-західній Русі, а саме на Поділлі, виявив Гедеон й своєю діяльністю, направленою на укріплення православ'я у майбутніх поколіннях, на надання сили й живучості внутрішньому організму Православної Церкви. Ця його діяльність виявлялася в зміцненні і благословенні церковних братств, заснуванні типографій, виправленні і виданні богослужбових та учительних книг й заведенні шкіл. Не зважаючи на його боротьбу з львівським ставропигіальним братством, він не був противником церковних братств, добре усвідомлюючи, який серйозний оплот Православ'ю вони можуть представити у боротьбі з унією.

Відповідно, польський уряд разом із латино-уніатами досить несхвально дивився на всю антиуніатську діяльність львівського Владики, але вжити проти нього будь-яких заходів боявся через суттєву підтримку, яку мав Гедеон у масі простого українського народу, що залишався вірним православ'ю, в його духовенстві й

шляхті, на чолі яких стояв могутній захисник Православ'я – князь Констянтин Острозький. Тому польському уряду залишалося тільки надіятися, що у випадку смерті Гедеона, львівську кафедру вдасться замінити уніатом. Але й ці розрахунки виявилися марними [4, с. 372].

Незабаром, у кінці січня 1607 р. єпископ Гедеон помер. Отже, православна кафедра єпископа Львівського, Галицького й Кам'янець-Подільського залишилася не заміщеною. Явно противитися бажанню православних бачити на цій кафедрі православного, а не уніатського єпископа, польський уряд не міг, бо зв'язав себе сеймовою конституцією того ж 1607 р., якою зобов'язувалося надалі духовні посади у православній Західно-руський Церкві замінювати людьми "чисто грецької віри", тобто православними [5, с.171, 258]. Тому як обставини не дозволяли порушити тільки що видану конституцію, то довелося вдаватися до хитрощів...

Так, одному із претендентів на Львівську кафедру – галицькому шляхтичу Євстафію Тисаровському – дано було зрозуміти, що він не інакше отримає привілей на єпископію, як тільки за умови прийняття ним унії, для початку, звичайно, таємно. Євстафій погодився і під присягою дав обіцянку триматися унії [6, с. 151-152]. Після чого він безперешкодно отримав королівський привілей у кінці жовтня 1607 р., який, однак обмежував діяльність майбутнього єпископа архипастирством лише у Львівський, Галицький і Кам'янець-Подільський єпархіях.

Але поборники Православ'я, стурбовані тією легкістю, із якою католицький архієпископ і король згодилися на хіротонію Євстафія Тисаровського, наполягали на тому, щоб на сам перед, перед тим як посвятити Євстафія на єпископа, зв'язати його клятвою під загрозою анафеми, що він буде непохитно перебувати у Православ'ї . Проте Євстафій, без коливань, рішуче заявив, що він ревнує Православну віру: "Аз рече, и о малейшей черте благочестивыя святыя соборныя восточныя Церкви не пощажу и крове своея пролияти » [7, с. 235].

Тому про твердість єпископа Ієремії (Євстафія Тисаровського) говорить його наступна діяльність, неухильно направлена на користь Православної Церкви. Враховуючи це, у 1614 р., Константинопольський патріарх дав Ієремії титул і обов'язок Патріаршого Екзарха у Західній Русі.

У той час на Поділлі, в м. Шаргороді, переважно населеному католиками [8, с. 68], два православних священики зрадили Православ'ю. Отже, православні звернулися зі скаргою до свого єпископа. Ієремія, стурбований неприємною звісткою, прибув у

Шаргород, який знаходився майже на сході його єпархії, щоб тут докорінно припинити зло. Священики-відступники, лицемірно розкаявшись, дали Владиці Ієремії розписку про перебування незмінно вірними православ'ю. Проте після від'їзду Владики, вона була порушена, тому він відлучив зрадників від Церкви, а шаргородцям повідомив у своєму посланні наступне: "Повеливаем, чтобы выше поименованных Матфея и Андрея, Лариона, прозвищем Хоменка и Грабину, и других единомышленников их, как подозрительных в Церкви Божией и новое учение в ней вводящих, вы не смели иметь у себя за попов, ни держать их при церкви вашей, ни терпеть; и если бы они что действовали, то все это не важно, не благословенно и не священно, и тот, кто принял от них или за попов имел и осмелился почитать, под такое же неблагословение и отлучение со всем своим домом попадает» [4, с. 207].

Такі серйозні заходи, прийняті Ієремією проти відступників, все-таки не змінили їх. Тому православні запросили козацький загін, що проходив поблизу Шаргорода, для приборкання віровідступників. Узнавши про ситуацію, що склалася, козаки напали на будинки священиків-уніатів, майно пограбували, а самих, зв'язаних, привели до начальника загону, який власноруч ударив у минулому протопопа шаблею по шиї, але так як одним ударом не зміг його обезглавити, то наказав утопити його у річці. Інших зрадників, за проханням міського старости відпустили [4, с. 208] .

Завдяки намаганням єпископа Ієремії, зерно унії, кинуте на Подільську землю, у 18 ст. не принесло плоду. Тому наступнику Ієремії – Арсенію Желіборському вже не потрібно було вдаватися до обману, щоб забезпечити собі привілеї короля на єпископство. Диплом короля Владислава 4-го від 1633 р. забезпечив

"de jure" православним, вільне сповідання віри і легалізував існування православної ієрархії. Отже Арсеній, не дивлячись на свою молодість, (при обранні на єпископа йому не було і 25-ти років), виявляв велику ревність у збереженні Православ'я [8, с. 84] .

Якщо першою причиною збереження Православ'я на Поділлі у перший половині 18 ст. була ревність архіпастирів, то другою такою причиною слід визнати взагалі слабке становище унії взагалі у Польській державі на той час. Вся увага польського уряду й латино-уніатів була прикута в той час на те, щоб створити й зберегти паству для зрадників – біскупів-уніатів. Тому питання про розповсюдження унії у єпархіях владик, які залишилися вірними Православ'ю, було відкладено.

Розповсюдження унії залежало багато від того, як ставилася до неї місцева можновладна шляхта. Отже, руські православні шляхтичі були на Поділлі у меншості й особливої активності при захисті Православ'я не виявляли), не враховуючи окремих випадків на Брацлавщині). Подільська ж католицька шляхта складалася переважно з магнатів. В кінці 16, на поч. 17-го ст., у західному Поділлі процвітало захоплення реформаторськими вченнями серед польської шляхти, а це не сприяло її прихильності до ідеї унії.

Проте, що найголовніше всього, становище землевласників на Поділлі у перший пол. 17 ст. ще не було таким стійким, щоб створити такі складні відносини між польським шляхтичем і його підданими, за яких можна б було ігнорувати прихильність простого народу до Православ'я. До того ж, Поділля зазнавало постійних татарських нападів. Після таких страшних спустошень на початку 16 ст. Поділля (особливо його східна частина) майже заново стала колонізуватися. Поселення були досить малолюдними (часом від одного до п'яти поселенців) [5, т.2, с.67] . Тому усі турботи землевласників зводилися до того, щоб залучити поселенців на свої володіння і затримати їх. А так як приплив поселенців був поступовий, то природно, що власник дуже обережно повинен був ставитися до віросповідальних симпатій своїх підданих. У противному разі, він ризикував залишитися зовсім без підданих, які завжди мали можливість, скориставшись першим татарським набігом, піти до нового власника. Але навряд чи були у перший пол. 17 ст. подібні спроби над совістю селян на Поділлі, тому як загальна небезпека через постійні татарські набіги тісно згуртовувала панів із хлопами, змушуючи їх забувати про свої релігійні розходження. "Віротерпимість (на Поділлі) тому панувала повна: під хоругвою пана-католика, або зараженого лютеранською вірою воювали православний русин, кмет; або міщанин поряд з арм'янином-григор'янцем, черемисом-магометанином і навіть із невірним жидом" [9, с. 412].

Таким чином, Поділля у перший пол. 17 ст. залишалася такою ж православною країною, як і до унії. Тому, коли єзуїти вперше з'явилися на Поділлі у 1611 р., то вони не знаходили слів, щоб висловити свій подив із приводу запущеності католицької пропаганди у цьому куточку Польської держави. "Якщо якась країна потребує нашої праці", –говорили вони, – "то саме ця: друга Індія" [10, с. 507].

Православ'я, майже не бувши нічим не обмежене, досягає на той час свого повного розквіту. Разом із колонізацією Поділля засновуються і нові монастирі. Правда, вони не мали таких багатих

фундушів, якими наділяли польські магнати католицькі кляштори, проте були набагато численнішими і багатолюднішими католицьких [11, с. 212, 227, 272, 277, 288, 291, 300, 311 та ін.]. У цей час були засновані такі великі монастирі: Бернадський і Вінницький чоловічі у 1616 р., Вінницький жіночій у 1635 р. Відносно інших, невідомо точних дат, але, безумовно, що на Поділлі існувало біля сорока монастирів, серед яких більшість виникли вже після 1596 р. [11 , с. 212, 227, 272,277, 288, 291, 300, 311 та ін.]. Багато монастирів заради безпеки, розташовувались у дрімучих лісах. Деякі з них мали вигляд невеликих укріплень, які під час татарських набігів перетворювалися у справжні фортеці. В них ховалися сусідні жителі, які разом із ченцями оборонялися від татар рушницями, що на цей випадок зберігалися у монастирі [11, с. 277] .

Другою моральною силою, яка підтримувала Православ'я на Поділлі, були церковні братства. Найдавнішим із них треба визнати Св. Троїцьке Кам'янецьке братство. На той час воно володіло значними грошовими коштами й нерухомістю, таким чином утримуючи школу й клір. Крім цього братства, в Кам'янці було ще декілька братських громад, із яких три носили назву "постійних братств", а інші – "тимчасових" [12, с. 10].

В цей час церковні братства розповсюдились не тільки по містах Поділля, але були частими й у сільській місцевості [13, с. 90]. Одною із заслуг церковних братств треба визнати заснування й утримання шкіл із більш, або менш широким колом викладання. Такі школи були не рідкістю і в селах. Так, Архидіякон Антиохійського Патріарха Павло Алепський, який проїздив через Поділля у 1654 р., був вражений майже поголовною грамотністю подолян, не виключаючи навіть і жінок [14, с.15].

Тому природно, що у цей період Православна Подолія висунула зі свого середовища декілька представників вищої духовної освіти. Серед них Герасим Смотрицький, який був начальником Острозької школи й типографії [5, с. 429], старець Антоній Подільський, який прибув із Поділля у Москву для виправлення богослужбових книг. Від нього дійшли лише два "Слова" і 5 невеликих творів [15, т. 10, с. 222 - 227] . Викликали до Москви й іншого подолянина – старця Арсенія Сатанівського, де він разом із Єпіфанієм Славинецьким займався перекладацькою діяльністю [16, с. 103] . Невідомий подолянин, родом із Меджибожа, склав Львівський літопис, який охоплював події з 1589 до 1648 рр. [16, с. 103]. В той же час, видатний борець проти унії, подолянин Архімандрит Києво-Печерської Лаври з 1624-1626 рр. [17,

с. 96] Захарія Копистенський (по одним із джерел, родом із с. Копистин, Летичівського повіту), видав апологетичний твір "Палінодія" [1, с.160], відомий як реставратор лаврських будівель і чернечого життя. З його рук прийняв чернечий постриг у майбутньому Київський митрополит Петро Могила [18, с. 141, 155, 289, 327, 361].

Як бачимо, стан Православ'я на поділлі у перший пол. 17-го ст. був досить не поганим. На той час Православна Подолія готова була у всеозброєнні зустріти унію, яка насувалася із Заходу [1,с. 49] . Проте історія розсудила по іншому, і ця зустріч відбулася через півсторіччя, коли всі успіхи, яких досягло Православ'я на Подолії, були заметені посиленням пансько-католицького гноблення православних та налетівши вихором спустошливих війн. Тому аж до 1795 р. Подолія була у кайданах католицьких магнатів, які намагалися майже знищити вщент на цій прекрасній, давній українській землі прадідівську віру київських князів Володимира й Ольги.

Список використаних джерел і літератури

1. В.Ровінський прот. Миханчук О. прот. Православіє на Подолії. – Кам.-Под., 1995.

2.Яворский Н. Очерк деятельности Историко-Статистического комитета и учрежденного им древнехранилища за прежнее время. –Кам.-Под.: П.Е.В., 1903.

3.Крыловский. Львовское ставропигиальное братство. – К., 1914.

4.Сецинский Е. свящ. Церковно-иерархические отношения Подолии к Киевской и Галицкой митрополиям. – Кам.-Под.: П.Е.В, 1899.

5.Акты относящиеся к истории южной и западной России, т.т. 11; 5, 11, 12, 14. – Спб., 1848, 1851- 1853, 1879, 1882,1889.

6.Relacye nuncyuszow apostolskich i innych osob o Polsce od r. 1548 do 1696. – T.2. – Berlin-Poznan, 1864.

7.Зоря Галицкая яко альбум. – Львов, 1860.

8.Сулковский И. Судьбы Православ'я в подоли в период унии // Труды Подольского Церковно-Историко-Археологического общества. вып. 12. – Кам. Под., 1916,

9.Евфименко. Почерки истории правобережной Украины (по Ролле), Киевская старина. – 1894, № 6-11; 1895, № 4-5.

10. Zaleski St. Jezuisi w Polsce. – t.3. – ch.1. – Lwow,1902; t.4. Krakow, 1905.

11. Материалы для истории унии в бывшем Брацлавском воеводстве в 18 в. // Труды Подольского Историко-Статистического Комитета, вып. 5. – Кам. Под., 1891.

12. Памятная книжка Подольской губернии на 1859 г. – Кам. Под., 1858.

13. Сводная галицко-русская летопись, изд. А. Петрушевичем (с 1600 по 1700 г.) Львов, 1874; (с 1700 до 1772 г.) Львов, 1887; (с 1772 по 1800г.) Львов, 1889.

14. Путешествие Антиохийского Патриарха Макария в Россию в половине 18 века, описанное его сыном архидиаконом Павлом Алепским, вып.2 (от Днестра до Москвы). Чтения в Обществе истории и древностей России. – кн.4. – М., 1897.

15. Макарий, митр. Моск., История Русской Церкви. – Т.9 – СПБ., 1879; Т. 10-1881; Т. 11-1882.

16. Подолия. Историческое описание. – СПБ.: Изд. Батюшкова П., 1891.

17. Петров Л. прот. Справочный Богословский Церковно-Исторический Словарь. – СПБ.: Тип. Департамента Уделов, 1889.

18. Болохвітінов (митроп. Євгеній) Вибрані твори з історії Києва. – К.: "Либідь"-"ІСА", 1995.

Антон Юхимович
Студент Хмельницького інституту МАУП

КОЗАЦТВО – ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРІЇ ТА ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Важко назвати іншу тему з історії України, що викликала б такий великий інтерес, як історія запорозького козацтва. Йому присвячені численні наукові і популярні, історичні і літературні праці, твори образотворчого мистецтва, драматургії, музики, усної народної творчості.

Козацтво – унікальне явище у всій світовій історії, найяскравіший спалах в історії України, доба найбільшого напруження сил нашого народу, коли проявились світлі й темні сторони української національної вдачі, тому інтерес до нього завжди був і залишається не лише серед істориків, а й серед усього суспільства.

Перша письмова згадка про Запорозьку Січ з'явилася в 1551 р. у працях польського історика Мартина Бєльського (1495-1575 рр.). У своїй „Всесвітній хроніці" він повідомляв, що у першій половині XVI